

3. Європа на шляху до інформаційного суспільства // Матеріали Європейської Комісії 1994 – 1995 рр. – К.: Держкомзв'язку та інформатизації України, 2000. – С. 3.
4. Голобуцкий О. П., Шевчук О. Б. Електронний уряд. – К.: ЗАТ “Атлант UMS”, 2002. – С. 67-68.
5. e-Commission 2006-2010: enabling efficiency and transparency: Communication To The Commission. – С (2005) 4473. – 23.11.2005 – Brussels, 2005. – Р. 6.
6. Декларація принципів Побудова інформаційного суспільства – глобальне завдання в новому тисячоріччі. – Женева. 12 грудня 2003 р.
7. Закон України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки» від 9 січня 2007 р. № 537-V // Відомості Верховної Ради України – 2007. – № 12. – Ст. 102.
8. Закон України «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 р. № 2657-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – Ст. 650.

Івакін О. А., Чайковський Ю. В., ОНЮА

ОСНОВНІ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ СТАНОВЛЕННЯ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

В статтє провoдиться аналiз основних препятствий становлення мiжнародного права. Вмстє с увеличением количества цивилизованных стран и углубления их взаимодействия между собой и с другими странами, неминуемо должно происходить количественное и качественное развитие международного права. Представляется, что единственно возможным способом примирения, синтеза всех разумных точек зрения на направленность и способ становления международного права является антропологический подход, нацеленность этого важнейшего момента становления человечества – на гуманизм, на права человека, на общечеловеческие ценности.

The analysis of basic obstacles of becoming of international law is conducted in the article. Together with the increase of amount of the civilized countries and deepening of their co-operation between itself and with other countries, unavoidable there must be quantitative and high-quality development

of international law. It appears that is unique by the possible method of reconciliation, synthesis of all reasonable points of view on an orientation and method of becoming of international law is anthropological approach, aimed of this major moment of becoming of humanity – on humanism, on human rights, on common to all mankind values.

Філософсько-правовий аналіз становлення міжнародного права неможливий без звернення до найглибінніших його історичних витоків, які ми знаходимо ще в працях представників античної філософії. Справа в тому, по-перше, що філософія взагалі є історично першою формою теоретичного освоєння миру, а, по-друге, в тому, що вона виступає духовною квінтесенцією тієї епохи, в якій вона виникає і розвивається. Ми розділяємо ту точку зору, згідно з якою філософія з необхідністю формується в епоху становлення *цивілізації* [1], проте не з самих історично перших моментів зародження цієї епохи, а починаючи з моменту досягнення нею достатньо зрілої стадії розвитку [2, 86].

Ми вважаємо також, що саме цивілізація, що прийшла на зміну дикості і варварству, створила і стала містити в собі основи права як необхідну підставу самої себе. Ми маємо на увазі право і як систему, що зароджується, реальних правових відносин між людьми цивілізованого світу, і як основні правові ідеї, що створили з часом систему правої науки, у тому числі і міжнародного права як найважливішого її розділу.

Філософія, будучи абсолютно необхідною розвиненій цивілізації як світоглядно-методологічна підстава вивчення світу, що радикально змінився і змінюється, тобто, формуючи саме себе як найважливішу цінність, спрямовує всі свої зусилля на дослідження всієї решти цінностей цивілізованої людини – матеріальне і духовне виробництво, що ускладнилося з появою приватної власності, державу, культуру, сім'ю і, звичайно ж, *право* як неодмінну умову збереження і розвитку всіх названих й інших цінностей.

Таким чином, вже сам факт виникнення філософії як породження цивілізаційного процесу дає нам можливість припускати, що дослідження як права в цілому, так і будь-якої окремої його галузі, тим більше, – філософії права, повинне бути орієнтовано на тісний зв'язок права і цивілізації.

У зв'язку з сказаним, заслуговує уваги точка зору Ф. Ф. Мартенса, що розглядає міжнародне право як право цивілізованих народів. Проте представляється, що в даному конкретному випадку, щоб уникнути односторонності, слід мати на увазі, що цивілізовані народи

і у далекому минулому і в даний час не перебувають в якомусь ізольованому просторі і вимушені регулювати свої відносини і з менш цивілізованими народами, вже одним цим залучаючи відсталіші народи як в цивілізаційний процес, що розвивається, так і до становлення міжнародного права як загальнолюдського права. В цілому ж позиція Ф. Ф. Мартенса, як нам здається, містить в собі можливість бути розтлумаченою з позиції історизму: разом з процесом зростання кількості цивілізованих країн і поглиблення їх взаємодії між собою і з іншими країнами, неминуче також повинен відбуватися кількісний і якісний розвиток міжнародного права.

Не дивлячись на те, що питання про походження і розвиток міжнародного права, відвіку було і залишається в центрі уваги учених, якоїсь одностайної відповіді на це питання не існує. Втім, було б дивно, якби таке складне питання не породжувало б концептуальної різноманітності і гострих дискусій. І тому справа зовсім не в тому, щоб звести з часом все це різноманіття думок і оцінок до якоїсь однієї-єдиної дефініції міжнародного права. Задача полягає в іншому: необхідно всерйоз зайнятися тим, що ще, на жаль, залишається не зробленим – здійснити цілісне і спеціальне осмислення проблеми становлення міжнародного права, причому саме у філософсько-правовому аспекті.

Використовуючи філософію як «дзеркало» тієї епохи, коли почала формуватися, перш за все в Стародавній Греції і Стародавньому Римі, достатньо розвинена цивілізація, можна бачити, як виникав і міцнів такий найважливіший її внутрішній зв'язок, як взаємодія філософії і права. І, нітрохи не поменшуючи важливості філософсько-правових ідей Платона і Аристотеля, слід сказати, що справжнім апогеєм союзу філософії і права став творчий союз філософської школи стоїцизму і римських учених-юристів.

І, звичайно, зовсім не випадково, що саме стоїцизм виявився найпоширенішим і найпопулярнішим філософським вченням в Стародавньому Римі: адже він повністю відповідав менталітету римського громадянина, вільної людини.

Воістину неможливо переоцінити світоглядно-методологічний внесок стоїків в ідею і в практику міжнародного права, що зароджується. І, мабуть, головне в цьому історичному внеску – це затвердження безпосереднього зв'язку між міжнародним і природним правом і ідея космічного, божественного масштабу останнього. А з цього твердження з необхідністю слідує найважливіший висновок

про принципову природно-правову спільність будь-яких країн і народів. І, не дивлячись на те, що часто – і раніше і нині – в одязі загального умисне або ненавмисно вдягаються якісь приватні і корисливі інтереси, сам принцип природно-правової рівності не втрачає своєї надзвичайної актуальності. Навіть вчення філософів-стоїків про долю містить в собі важливе раціональне зерно: людина не може поступати довільно, по своїй волі і з примхи, а повинна орієнтуватися на пануючу в світі необхідність. Цим самим стоїки різко протиставили своє вчення волюнтаризму і суб'єктивізму софістів, самих непримиренних ворогів об'єктивної істини і, отже, – загального світового порядку. Таке ж розмежування стоїків, і цього разу вже – з вченням Геракліта, ми бачимо у вислові Сенеки про невідповідність воєн природі людини, ідеї, яку через багато сторіч підхопив і розвинув І. Кант в своїй концепції вічного миру.

І подібну спадкоємність філософсько-правових ідей можна досить виразно бачити і в працях інших видатних мислителів, що надавали увагу на стільки ж складної, скільки і важливої, галузі людського знання і діяльності, як міжнародне право. Так, в зрілій концепції видатного правознавця і філософа права Гуго Гроція явно простежується вплив на неї ідей античної філософії і перш за все – стоїків, а також давньоримських юристів і середньовічних релігійних філософів. Дійсно має рацію Гегель, що вперше розглянув історію філософії і науки як процес цілісної, послідовної і цілеспрямованої еволюції загальнолюдського розуму.

Зрозуміло, недостатньо і навіть – односторонньо було б констатувати лише факт наявності спадкоємності між різними поколіннями учених, зацікавлених в осмисленні проблем філософії права і зокрема – міжнародного права. Надзвичайно важливо при порівняльно-історичному аналізі простежувати і відмінність різночасних ідей, тобто їх розвиток. І тут абсолютно необхідним є пошук і знаходження у філософії і історії права тих конструктивних суперечностей, які дозволяли б нам визначати джерела розвитку міжнародного права, бо будь-який духовний розвиток завжди є необхідна реакція на проблему, поставлену у вигляді протистояння діалектично протистоячих одна одній концепцій.

Так, аналіз концепцій міжнародного права, виражених в роботах таких великих філософів, як Кант і Гегель, показує нам, що він, такий аналіз, може стати ефективним, тільки перейшовши в свою діалектичну протилежність – синтез. І ось, якщо уважно подивитися на дані концепції Канта і Гегеля як на «тезу» і «анти-

тезу», то можна помітити, що Кант в своєму вченні виражає *належне* (загальність інтересів людей), тоді як Гегель акцент ставить на *суцюзому* (особливості національних інтересів). Правда, Гегель вже робить крок і по дорозі до синтезу належного і суцюзого: адже використовуючи термін «зобов'язанність» як найважливішу, із його точки зору, характеристику міжнародного права, він фактично теж говорить про належне. Проте, будучи переконаним в «божественності» держави, тобто в розумінні її як якоїсь вершини розвитку людської свободи, Гегель одночасно стурбований і тим, як би абсолютизація загального інтересу не спричинила за собою втрату національною державою своєї самостійності. Таким чином, в цій заочній суперечці великих філософів можна вже розглянути наявність конструктивної, діалектичної суперечності між державним суверенітетом і міжнародним правом як дійсно загальним правом людей на мир і благополуччя.

У зв'язку з тільки що сказаним, ще і ще раз підкреслимо: дослідника не повинне бентежити різноманіття і суперечність точок зору. Плуралізм – це необхідний момент розвитку будь-якої науки або її галузі. Нетерпимість до чужих точок зору і, відповідно, абсолютизація своїх власних позицій – дуже небажана, а головне, – малопродуктивна крайність. Необхідна обережність і толерантність. Проте слід пам'ятати і про іншу, протилежну світоглядно-методологічну крайність: плуралізм не повинен перетворюватися на безпринципну еkleктику. Зрештою, філософсько-правовий аналіз покликаний все ж таки сприяти пошуку *єдності* в різноманітті. А цю вимогу неможливо здійснити без *критичного* відношення до *логіки* досліджуваних концепцій. Не можна проявляти свого роду «політкоректність» по відношенню до явних логічних помилок тих або інших авторів. Так, очевидно, що такі дослідники, як, наприклад, Леон Дюгі, явно помиляються, коли керуються догматичним принципом «або – або» по відношенню до таких складних діалектичних протилежностей, якими є протилежність міжнародного права і національного суверенітету. Тому повне заперечення суверенітету «на користь» міжнародного права – явно помилкова позиція. Втім, як і навпаки.

У даному випадку абсолютно необхідно розуміти, що і наявно існуючий суверенітет, і наявне існуюче міжнародне право як основоположні елементи єдиної системи, що розвивається, залишаючись в своїй сутності самими собою, в той же час можуть і змінюватися залежно від зміни міжнародних обставин.

Лише в цьому випадку відбувається гармонізація у відносинах діалектично протилежних сторін однієї і тієї ж системи. І тому не можна погодитися із Жоржем Селем, догматично протиставляючим державний суверенітет – суверенітету права, міжнародний договір – національній солідарності, а колективний суб'єкт (державу) – індивідуальному суб'єкту. Потрібно категорично підкреслити повну безперспективність розсудливого раціоналізму, заснованого на принципі «або – або», у вивченні складних, розвиваючихся систем, бо цей принцип працює лише у тому випадку, коли відбувається не діалектичне заперечення, а повне і абсолютне заперечення (знищення) старого, як такого явища, яке не відповідає сутності феномену, що розвивається, в нашому випадку – людині.

«Все дійсне – розумне, все розумне дійсне». Перефразувавши цей знаменитий вислів Гегеля, ми можемо сказати: тільки безрозсудне, невідповідне сутності людини, повинне бути викреслено історією з оточуючої людини дійсності. Таке заперечення поза сумнівом відноситься до таких явищ, як, наприклад, людські жертвопринесення, торттури, расизм, геноцид, тероризм, і як мудро і сміливо вважали Сенека і Кант, – війни. Але хіба підлягає такому беззастережному і негайному запереченню держава, нація? Звісно ж, ні. Якщо їм і загрожує знищення, то воно знаходиться за межами сучасної історії, десь «за горизонтом» проблеми, що розглядається нами. А ось діалектична зміна, тобто розвиток, – це безперечна доля і держави, і нації, і самої людини.

Філософія права надає нам можливість розглянути будь-яку проблему юриспруденції більш глибоко і змістовно, ніж це здатен зробити «чисто науковий підхід». Втім, останній, напевно, і не повинен існувати, бо кожний серйозний вчений завжди – вчений філософствуючий.

Філософія серйозно розширює мислення вченого і його світогляд. При цьому методологічний підхід того або іншого вченого напряму залежить від змісту його світогляду. А світогляд, як і все на світі, носить історичний характер. Так, наприклад, видатним філософам і юристам Стародавнього Риму і в голову не могла б прийти думка, проголошувана такими сучасними ученими, як Сель, що держава як така, мовби, не існує і лише індивід є справжній суб'єкт права. І ми повинні розуміти, що це говорить не Сель, а історично виникле сучасне буржуазне світобачення з характерним для нього індивідуалізмом.

Тому, досліджуючи процес становлення права через призму його віддзеркалення в історії філософії і науки, ми повинні з вдячністю, але в той же час і вельми критично, відноситися до висловів навіть найкрупніших мислителів: їх епоха залишає на їх світогляді і, відповідно, методології, відбиток не тільки своїх дійсних знахідок і доленосних звершень, але і весь вантаж властивих їй забобонів і помилок.

Однобічність і «зашореність», це, на жаль, цілком звичайний, такий що досить часто зустрічається, стан шукаючої думки. Він не повинен приводити нас до агностицизму і плюралізму. Але в той же час не можна і закривати очі на подібні недоліки мислення: до цінних історичних джерел необхідно робити необхідні поправки, виходячи з багатовікового досвіду становлення в історії філософії загальнолюдського мислення.

Проте такі «поправки» нам, сучасним людям, треба робити не тільки в теоретичному, але і в суто практичному значенні, тобто прагнути добре зрозуміти, на які «граблі» не слід би було більше наступати у жодному випадку. Адже засвоєння того або іншого типу світогляду приводить людей і цілком до визначених, зокрема дуже трагічних, вчинків, часто скоюваних з найдобрішими намірами.

Так, наприклад, вже названий нами Ссель, а також – Нельсон – це представники раціоналізму, який можна б було назвати по-різному: механічний, розсудливий, формалістський. Людині, озброєній раціоналізмом такого типу, властиві зайва прямотинійність і нетерпимість. Те що доведене поза сумнівом, так це те, що в політиці такий прямотинійний механіцизм найчастіше грав вельми і вельми зловісну роль. Так, наприклад, Робесп'єр, нещадно усуваючи ворогів вітчизни, встановлював тим самим, як він був упевнений, «царство розуму». При цьому він спирався на вчення Руссо про те, що «всі біди і недосконалість людського життя виникають від помилок або злості окремих людей або класів. Природні умови для людського щастя, по суті, завжди в наявності; потрібно усунути тільки несправедливість насильників або незрозумілу дурість насилуваної більшості, щоб заснувати царство земного раю» [3, 181].

І ось після подій Великої Французької революції проходить століття з чвертю і що ж ми бачимо? В точності такий же механічний редукаціоністський стиль мислення керує процесом масового взаємознищення «класових ворогів» на початку ХХ-го століття, під час двох російських революцій і громадянської війни.

Так які ж основні висновки ми можемо зробити з негативного і позитивного історичного досвіду людської діяльності і мислення в справі заміни права сили – силою права?

Перш за все, слід ще і ще раз підкреслити і пам'ятати: цивілізація і право – нероздільні. Нероздільно від цивілізації й міжнародне право, що повільно, навіть дуже повільно, формується.

Цей висновок напряму співвідноситься і з висновком, суть якого полягає в тому, що сила і право – це, кінець кінцем, – непримиренні протилежності. Тут мається на увазі, звичайно, не будь-хто, абстрактна сила, а сила грубого фізичного примусу, зокрема – військова сила. Результат зняття непримиренності вказаної суперечності вбачається нам як якийсь ідеал, який ми вище назвали силою права. «Право» сильного повинне змінитися силою правого. І ми розділяємо переконання видатних філософів Сенеки, Канта і В. Соловйова, що полягає в тому, що це не фантастичний, а цілком реалістичний ідеал, *належне* в самому прямому розумінні цього слова.

Суцце, звичайно, відрізняється від належного, але не в значенні повного співставлення, як це розуміє позитивіст, а в значенні того, як відрізняються між собою початкова можливість, сутнісна тенденція від реалізованої можливості і тенденції, що здійснилася. Той, хто не розуміє цього, той не розуміє і тієї великої тези, що людина є образ і подібність Бога.

І справа тут не лише в релігійному імперативі, а і в тому, що історія наочно демонструє нам, що окремі племена і етноси завжди мали і мають чітку тенденцію злиття в єдину систему – людство.

І тому нам представляється, що єдино можливим способом примирення, синтезу всіх розумних точок зору на спрямованість і спосіб становлення міжнародного права – це антропологічний підхід, націленість цього найважливішого моменту становлення людства – на гуманізм, на права людини, на загальнолюдські цінності. Існуючий нині у формі всього лише особливого напряму в міжнародному праві, саме антропологічний підхід здатний об'єднати всі існуючі у вченні про міжнародне право течії, що містять в собі то або інше «раціональне зерно», тобто здійснити діалектичний їх синтез. Теорія міжнародного права, що стає на наших очах, повинна зрештою стати антропологічною теорією міжнародного права.

Цій теорії ще належить стати на свої ноги і розвинутися, але для цього дуже важливо визначитися з тією основою, на якій

стоятиме ця теорія. Нам представляється, що лише націленість на людину, на його благо і його природне право бути людиною, націленість на затвердження безпосереднього зв'язку між природним і міжнародним правом, супроводжувані вірою в космічний, божественний масштаб процесу становлення людства, може бути такою непохитною, міцною основою.

Література:

1. Мотрошилова Н. В. Рождение и развитие философских идей: Историко-философские очерки и портреты. – М.: Политиздат, 1991. – 494 с.
2. Богомолов А. С., Ойзерман Т. И. Основы теории историко-философского процесса. – М.: Наука, 1983. – 286 с.
3. Франк С. Л. Этика нигилизма // Вехи (сборник статей о русской интеллигенции). – Свердловск: Изд-во Уральского университета, 1991. – С. 166-198.

Гладун З. С., ТНЕУ

ДО ПИТАННЯ ПРО ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ І ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ МЕДИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ

В статье рассмотрены проблемы формирования правовой культуры профессиональной группы на примере правовой культуры медицинских работников. Проанализированы социально-политические факторы, которые влияют на формирование правовой культуры. Предложены рекомендации по повышению уровня правовой культуры этой категории работников.

In the article the problems of forming of legal culture of professional group are considered on the example of legal culture of medical workers. Socio-political factors which influence on forming of legal culture are analysed. Recommendation on the increase of legal culture level of this category of workers is offered.

Правова поінформованість, правова свідомість і правова культура є одними з форм особистої та суспільної культури й свідомості людини. У правовій свідомості відображена правова дійсність у вигляді знань про право, осмислення того, що є правом, яким воно є і яким має бути, а також у вигляді правових настанов поведінки як реакції на оцінку чинного права, роботу правозасто-